חלל עליו שבת אחת

וְשָׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתָם בְּרִית עוֹלָם: (שמות לא טז).[1]

מסכת יומא דף פה א-ב – מנין שפיקוח נפש דוחה שבת[2]

וכבר היה רבי ישמעאל ורבי עקיבא ורבי אלעזר בן עזריה מהלכין בדרך, ולוי הַסַּדָּר[3] ורבי ישמעאל בנו של רבי אלעזר בן עזריה, מהלכין אחריהן. נשאלה שאלה זו בפניהם: מניין לפקוח נפש שדוחה את השבת?

נענה רבי ישמעאל ואמר: ״אם במחתרת ימצא הגנב״ (שמות כב א). ומה זה, שספק על ממון בא ספק על נפשות בא, ושפיכות דמים מטמא את הארץ וגורם לשכינה שתסתלק מישראל - ניתן להצילו בנפשו, קל וחומר לפקוח נפש שדוחה את השבת.[4] נענה רבי עקיבא ואמר: ״וכי יזיד איש על רעהו ... מעם מזבחי תיקחנו למות״ (שמות כא יד). מעם מזבחי - ולא מעל מזבחי.[5] ואמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: לא שנו אלא להמית, אבל להחיות - אפילו מעל מזבחי. ומה זה, שספק יש ממש בדבריו ספק אין ממש בדבריו, ועבודה דוחה שבת - קל וחומר לפקוח נפש שדוחה את השבת.[6]

נענה רבי אלעזר ואמר: ומה מילה, שהיא אחד ממאתים וארבעים ושמונה איברים שבאדם - דוחה את השבת, קל וחומר לכל גופו - שדוחה את השבת.[7]

רבי יוסי ברבי יהודה אומר:[8] ״אך את שבתתי תשמורו״ (שמות לא יג) - יכול לכלי? - תלמוד לומר: ״אך״ - חֵלֶק.[9]

רבי יונתן בן יוסף אומר: ״כי קודש היא לכם״ (שם יד) - היא מסורה בידכם, ולא אתם מסורים בידה.[10]

---

[1] זה האזכור השלישי של מצוות השבת בספר שמות בלבד: הראשון הוא בירידת המן (שמות טז, ראו דברינו מי נתן לנו את השבת ומתי בפרשת בשלח), השני בעשרת הדברות (שמות כ) וכאן בשלישית (שמות לא) בהקשר עם מלאכת המשכן: ״שאף על פי שהפקדתיך לצוותם על מלאכת המשכן, אל יקל בעיניך לדחות את השבת מפני אותה מלאכה״ (רש״י בשם המכילתא וכך הביאו גם פרשנים רבים: רשב״ם, ספורנו ועוד כשהם דורשים את הפסוק הראשון והמילה הפותחת בעניין: ״אך את שבתותי תשמורו״). פעם רביעית נזכרת מצוות השבת, בהקשר דומה של מלאכת המשכן, בפרשת ויקהל (שמות לה). ובחמישית, בספר ויקרא, בפרשת אמור, בפתיחה לציווי המועדות (ויקרא כג), ואם נרצה אפשר למנות גם את מצוות לחם הפנים שהיה מתחלף פעם בשבוע בשבת (ויקרא כד). ספר במדבר תורם לנו את מעשה מקושש העצים בשבת (במדבר טו), ושוב בענייני עבודת המקדש והמשכן: מוספי השבת (במדבר כח פרשת פנחס). ובספר דברים, שוב אזכור השבת בעשרת הדברות. ריבוי התייחסות לשבת, כולל אם נחזור לספר בראשית בו השבת היא עדות לבריאת העולם (אבל מכונה ״היום השביעי״), יכול לתת לה חשיבות רבה עד כדי מסירות נפש ממש. ״שכל הזוכר את השבת ושומר את השבת, מעיד שהקב״ה ברא את עולמו בששה ימים וינח ביום השביעי, ואם מחלל את השבת עונה עדות שקר, שנאמר: ואתם עדי נאם ה׳ ואני אל (ישעיה מג יב)״ (פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק כ). אז אולי עדות זו חשובה עד כדי מסירות נפש?

[2] גמרא זו, עד הפסקה האחרונה שהיא דברי ר׳ יהודה בר׳ שמואל האמורא, מבוססת רובה ככולה על מכילתא דרבי ישמעאל כי תשא - מסכתא דשבתא פרשה א. בחרנו לצטט את הגמרא מסיבות שיובנו בהמשך, אך מומלץ מאד לעיין במקור במכילתא, מה גם שהוא מכילה מדרשים רבים בשבח והלל לשבת. ובהמשך דברינו נביא השוואות וקטעים ממכילתא זו. מקור תנאי נוסף שצריך לשלב כאן הוא תוספתא שבת טו טז-יז. השוואת שלושה מקורות אלה היא נושא בפני עצמו ואנו נתמקד, כאמור, בגמרא.

[3] שהיה מסדר את המשניות לפני החכמים, היה זוכר משניות ובריתות בע״פ. ראו פירוש שטיינזלץ. ראו בגמרא ביצה טז ע״ב מסדר המשנה העיוור אצל שמואל, ומסדר המשנה לפני רב ששת במגילה כז ע״א. ויש גם מסדרי אגדתא, ברכות י ע״א, עירובין כא ע״ב, יומא לח ע״ב ועוד.

[4] אדם שבא לגנוב במחתרת ויש אפשרות שהוא גם יפגע פיסית בבעל הבית, מותר לפגוע בו כדי למנוע את הגניבה, אפילו עד כדי הריגתו. הצלת הנפש של בעל הבית, דוחה את שפיכות דמים של הגנב (הבא להורגך השכם להורגו). אז בוודאי שהצלת נפש של חולה, למשל, תדחה את מצוות השבת שהיא קלה יותר משפיכות דמים. פקוח נפש = הצלת נפש.

[5] ראו דברינו לאחוז בקרנות המזבח בפרשת משפטים בדין של הכללי של רוצח בשגגה או בזדון שבא לאחוז במזבח ולבקש מקלט בבית המקדש. וכן הדין הספציפי של כהן שהרג את הנפש, בשגגה או במזיד, אם מורידים אותו מעבודתו, אם רק התחיל (מעם מזבחי) או שגם אם הוא מצוי כבר בעיצומה של העבודה (ולא ״מעל מזבחי״). אך כאן, כפי שנראה בהמשך מדובר בהורדת הכהן להצלה ולא לדין.

[6] סוף דבר, מורידים כהן מעבודתו בשביל לתת עדות להציל מישהו. אז אם עבודת בית המקדש נדחית מפני פיקוח נפש, מן הדין שגם שבת תידחה, משום שהשבת נדחית מפני עבודת בית המקדש (בשבת היו מקריבים קרבנות ציבור: תמידים ומוספים).

[7] ולמקורות הדין שמילה דוחה את השבת, ראו דברינו וביום השמיני ימול בפרשת תזריע.

[8] כאן מצטרפים לדיון שני תָּנָאִים שלא היו באותה הדרך. נראה שהדיון שהתחיל ״בלכתך בדרך״, חזר להידון בבית המדרש ושותפו בו חכמים נוספים.

[9] מסביר שטיינזלץ בגמרא שם: ״אך הוא ביטוי הבא לצמצם ולחלק. משמע, יש מקרים ששומרים את השבת ויש מקרים של פקוח נפש שבהם אין שומרים״. ובלשון המכילתא: ״יש שבתות שאתה דוחה, ויש שבתות שאתה שובת״. ובתוספתא הנ״ל: ״פעמים שאתה שובת ופעמים שאי אתה שובת״.

[10] אמירה זו שהשבת מסורה בידי בני האדם (ואין הם מסורים בידה) בולטת במיוחד על רקע ההשוואה המקובלת בין קביעת המועדים שנמסרה לבית דין (בני אדם) וקביעת השבת שלא נמסרה לבני האדם והיא קבועה ועומדת מבריאת העולם (שבת בראשית). ראו, למשל, המכילתא שהזכרנו בהערה 2 המלווה את דברינו: ״וביום השביעי שבת שבתון קדש לייי׳. למה נאמר? לפי שהוא אומר: אלה מועדי יי׳ אשר תקראו אותם (ויקרא כג ב) - יכול כשם שקדושת מועדות מסורה לבית דין, כך תהא קדושת שבת מסורה לבית דין? תלמוד לומר: וביום השביעי שבת קדש לייי׳ - לְשֵׁם שבת מסורה, ואינה מסורה לבית דין, וכן הוא אומר ושמרתם את השבת״. זמנה

רבי שמעון בן מנסיא אומר: ״ושמרו בני ישראל את השבת״ (שם טז) - אמרה תורה: חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה.[11]

אמר רבי יהודה אמר שמואל: אי הואי התם הוה אמינא: דידי עדיפא מדידהו.[12] ״וחי בהם״ (ויקרא יח ה) - ולא שימות בהם.[13]

מסכת שבת דף קנא עמוד ב – תינוק בן יומו מול דוד המלך

גמרא. תנו רבנן: המעצמו עם יציאת הנפש - הרי זה שופך דמים.[14] משל לנר שכבה והולכת, אדם מניח אצבעו עליה - מיד כבתה ... תניא, רבן שמעון בן גמליאל אומר: תינוק בן יומו חי - מחללין עליו את השבת, דוד מלך ישראל מת - אין מחללין עליו את השבת.[15] תינוק בן יומו חי מחללין עליו את השבת. אמרה תורה: חלל עליו שבת אחד, כדי שישמור שבתות הרבה. דוד מלך ישראל מת - אין מחללין עליו - כיון שמת אדם, בטל מן המצות.[16] והיינו דאמר רבי יוחנן: ״במתים חופשי״ (תהלים פח ו), כיון שמת אדם - נעשה חפשי מן המצות.[17]

מדרש תנחומא (בובר) פרשת וישב סימן ח – שכר חיות נפש אחת

ר׳ שמעון בן מנסיא אומר: חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה, ואם פקחתם עליו להחיות נפש אחת, אף אני אעשה לכם מה שכתוב: ״הנה אנכי פותח את קברותיכם״ (יחזקאל לז יב).[18]

של השבת אינו מסור לבני האדם, אבל עצם מהותה, שמירתה וקדושתה – דווקא כן. ולכן יש בסמכותם להחליט שמצוות השבת תידחה ואפילו מספק פיקוח נפש ואפילו מסכנת איבר מסוים (טור אורח חיים סימן שכח). ועל מה עוד מחללים את השבת? על קידוש החודש, היינו לצורך קביעת המועדים!! ראו ראש השנה פרק א משנה ט ודברינו שבת שבתון בפרשת ויקהל.

[11] דעה זו מובאת במכילתא בשם רבי נתן. עד כאן, חלקם של התנאים. חלק זה הוא כאמור מקבילה כמעט מילה במילה למכילתא המלווה אותנו, ושם הסיומת מסבירה טוב יותר איך לומדים מהפסוק ״ושמרו בני ישראל את השבת״ את הכלל ״חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה״. שם מופיע הפסוק בשלמותו: ״ושמרו בני ישראל את השבת, לעשות את השבת לדורותם״ – לדורותם, משמע לאורך זמן – שבתות הרבה. יש שלומדים זאת מהמילה ״ושמרו״, ויש מהמילה ״לעשות״, ויש מעצם הדיבור בלשון רבים. וכל אחד מוזמן לנסות את כוחו: מה בפסוק מלמדנו את הכלל ״חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה״.

[12] אילו הייתי שם, אומר ר׳ יהודה בשם שמואל, שהוא אמורא אשר חי הרבה שנים אחרי התנאים שהבאנו את דבריהם עד כאן, הייתי אומר סיבה אחרת עדיפה בהרבה. האם ר׳ יהודה האמורא משתמש כאן בלימוד מאוחר וכללי יותר של ״וחי בהם״ שהתנאים של המכילתא לא ידעו, או שידעו ולא רצו להשתמש בו מסיבה כלשהי? ראו תוספתא שבת טו טז שכבר שם מובא הנימוק של ״וחי בהם״. האם ייתכן שר׳ יהודה בשם שמואל לא הכיר את התוספתא? מה פשר תוספת אמוראית זו?

[13] ראו המשך הגמרא שם שהיא משבחת את הנימוק של ר׳ יהודה בשם שמואל ואומרת שהוא הטוב ביותר: ״אמר רבא: לכולהו אית להו פירכא, בר מדשמואל דלית ליה פרכא״. ועוד מסיימת הגמרא ואומרת שם: ״טבא חדא פלפלתא חריפא ממלא צנא דקרי״ (״טוב פלפל חריף אחד ממלוא הסל דלועים״. דברי האמוראים – פלפל חריף, דברי התנאים – דלועים!). אבל הנימוק של ״וחי בהם״ איננו רק ״טוב יותר״ לעניין פיקוח נפש בשבת, אלא גם רחב ומקיף יותר וקובע את הכלל של עדיפות החיים לגבי כל המצוות שבתורה (חוץ משלוש המצוות של ייהרג ואל יעבור). זאת, אנו יודעים ממספר מקורות תנאים, כגון אסיפת החכמים בעליית בית נתזה בלוד (סנהדרין עד ע״א). ראו גם תוספתא מסכת שבת (ליברמן) פרק טו הלכה יז אשר מתחילה בשבת ועוברת לכל המצוות שבתורה: ״ר׳ אחא אמר משם ר׳ עקיבא: הרי הוא אומר אם במחתרת ימצא הגנב וגו׳. בעל הבית מהו? ודיי או ספק? הוי אומר ספק. אם הורגין נפש להחיות נפש בספק, דין הוא שידחו את השבת להחיות נפש בספק. הא לא נתנו מצות לישראל אלא לחיות בהן, שנאמר: אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. וחי בהן - ולא שימות בהן. אין כל דבר עומד בפני פקוח נפש חוץ מעבודה זרה וגלוי עריות ושפיכות דמים״. (ולפי שיטת ר׳ ישמעאל גם עבודה זרה נדחית מפני פקוח נפש!). וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו אשר יעשה אותם האדם וחי בהם בפרשת אחרי מות. ועכ״פ, מהמכילתא ומהגמרא שלנו אנו רואים ששבת היא מקרה מיוחד. עובדה שיש נימוקים מיוחדים מדוע פיקוח נפש דוחה שבת והתנאים במכילתא לא הסתמכו על הפסוק ״וחי בהם״ שודאי היה מוכר להם במשמעותו הרחבה. למה צריך ציווי מיוחד לשבת? מה המיוחד בשבת? האם יש כאן התפתחות היסטורית? האם כל זה קשור בהתנגדות, בתקופת החשמונאים, להילחם בשבת (ספר מכבים א פרק ב)?

[14] אסור לעצום את עיני מי שעומד למות (ביציאת הנפש) עד שלא יתברר שהוא אכן מת גמור, שמא יחיש את מיתתו. ובשבת, אף לא לאחר שודאי שמת, משום שאסור להזיז אבר של מת בשבת משום מוקצה. ראו משנה שבת פרק כג משנה ה: ״אין מעמצין את המת בשבת ולא בחול עם יציאת נפש״.

[15] ראו מסכת שבת פרק שני, דף ל, הסיפור על מות דוד המלך והדרשה על הפסוק בקהלת: ״כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת״ (קהלת ד ב). וכבר הרחבנו במדרש אגדה זה בדברינו על כלב חי ארי מת במגילת קהלת.

[16] שיכולים היינו לחשוב שגם כבוד המת הוא דבר חשוב שידחה את השבת. שגם זה חלק מעדיפות האדם (בחייו ובמותו) על פני הזמן (השבת), באה הגמרא ואומרת לנו שלא. אינו דומה כבוד החיים לכבוד המת. מרגע שתינוק נולד (ואף עוּבָּר בבטן אימו, ראו דיון נרחב על כך בראשונים, למשל, תורת האדם שער המיחוש: ״אמרה תורה חלל עליו שבת אחת שמא ישמור שבתות הרבה. הלכך אפילו בהצלת עובר פחות מבן ארבעים יום שאין לו חיות כלל, מחללין עליו כדעת בעל הלכות״) ועד נשימה אחרונה שבו, אף שברור שכבר לא יזכה לשמור ״שבתות הרבה״ – מחללין את השבת.

[17] ״יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא״ (מסכת אבות פרק ד משנה יז). מול העוצמה של מסירות נפש והכרה שלחיים יש טעם רק כל עוד הם מתקיימים במסגרת נורמטיבית ייעודית (אמונה ושמירת תורה ומצוות), עומדת העוצמה הגדולה שיסודה בהכרה שאחרי המוות יש ״חופש״ מאותה מסגרת. ולכן מסירות נפש, גם אם מקורה באמונה עמוקה (דוגמת היהודים שלא נלחמו בשבת ונהרגו בהמוניהם ע״י היוונים), אינה חשבון נכון מהטעם הפשוט שלאחר המוות יש ריק גמור מתורה ומצוות.

[18] ומה השכר של מי שחילל את השבת (פיקח את הגל והציל מישהו מבין ההריסות)? לא העולם הבא, כי אם תחיית המתים. לא קורת רוח בעולם הבא אשר שווה את כל חיי העולם הזה (המשנה במסכת אבות ד יז שם), אלא חזרה לעולם הזה, לשוב ולקיים מצוות.

מכילתא דרבי ישמעאל כי תשא מס' דשבתא פרשה א – כל המשמר שבת אחת כתיקנה

רבי אומר: כל המשמר שבת אחת כתיקנה, מעלה עליו הכתוב, כאילו שימר כל השבתות מיום שברא הקב״ה את עולמו עד שיחיו המתים, שנאמר: ״ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לדורותם ברית עולם״.[19]

רמב"ם הלכות ממרים פרק ב הלכה ד – הרחבה של הכלל בהוראת שעה

.... שאפילו דברי תורה יש לכל בית דין לעקרו הוראת שעה, כיצד? בית דין שראו לחזק הדת ולעשות סייג כדי שלא יעברו העם על דברי תורה, מכין ועונשין שלא כדין, אבל אין קובעין הדבר לדורות ואומרים שהלכה כך הוא. וכן אם ראו לפי שעה לבטל מצות עשה או לעבור על מצות לא תעשה כדי להחזיר רבים לדת או להציל רבים מישראל מלהיכשל בדברים אחרים, עושין לפי מה שצריכה השעה. כשם שהרופא חותך ידו או רגלו של זה כדי שיחיה כולו, כך בית דין מורים בזמן מן הזמנים לעבור על קצת מצות לפי שעה כדי שיתקיימו [כולם] כדרך שאמרו חכמים הראשונים: ״חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה״.[20]

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן שו סעיף כט – הצלה רוחנית

מי שנודע לו בשבת שהוציאו נכרים את בתו מביתו להוציאה מכלל ישראל, מצוה לשום לדרך פעמיו להשתדל להצלתה ויצא אפילו חוץ לי״ב מיל ואפילו אם יצטרך לעשות מלאכה גמורה להצלתה. ואפילו אם הוא ספק אם יצילנה, מפני שענין זה הוא כפיקוח נפש שמחללין השבת, אפילו בספק הצלה. שאין לך פיקוח נפש יותר מזה שלא תצא מכלל ישראל ותחלל שבתות כל ימיה. ומוטב לחלל עליה שבת אחת משתחלל היא שבתות הרבה. שמטעם זה ג״כ מחללין שבת בשביל פיקוח נפש, שאמרה תורה: חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה. (ולפיכך אף אם הבת היא קטנה שאינה מחוייבת עדיין במצות, יחלל עליה להצילה שלא תחלל שבתות הרבה כשתגדיל, שמטעם זה מחללין שבת לפיקוח נפש הקטנים).[21]

ביאור הלכה סימן שכט סעיף ד – החיים עצמם בלי חשבון[22]

אלא לפי שעה - ואע״ג דלא שייך הכא הטעם חלל שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה, משום דלאו דוקא שבת, הוא הדין שאר מצות, כמו שכתב המאירי ביומא וזה לשונו: ״ואעפ״י שנתברר שאי אפשר לו לחיות אפילו שעה אחת, שבאותה שעה ישוב בלבו ויתודה״. אמנם, באמת נראה דכל זה הוא לטעמא בעלמא, אבל לדינא לא תלוי כלל במצות. דאין הטעם דדחינן מצוה אחת בשביל הרבה מצות, אלא דחינן כל המצות בשביל חיים של ישראל וכדיליף לה שמואל מ״וחי בהם״.[23]

---

[19] אפשר שהאמירה של רבי: ״כל המשמר שבת אחת כתיקנה, כאילו שימר כל השבתות מיום שנברא העולם״ משלימה את האמירה של ר׳ שמעון בן מנסיא: ״חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה״. מספיק שאחת מהשבתות שיקיים תהיה כתיקנה, על מנת שהשבת שהחסיר (חִלֵּל) תתקיים אף היא. חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה ואחת מהן ודאי תהיה כתיקנה. ומה שנכון ברמת הפרט, נכון גם ברמת האומה כולה, ראו שבת קיח ב:

[20] רמב״ם מרחיב בצורה מאד משמעותית את משמעות הכלל: ״חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה״ לכיוון חדש ומפתיע. לא רק מעבר להלכות שבת, אלא גם מעבר לכל הנושא של פיקוח נפש. משהו מעין ״עת לעשות לה׳ הפרו תורתך״. תמיד צריך להסתכל לטווח ארוך ולמטרה הראשית. מותר לבית דין בדורו, ״אף על פי שהוא קטן מן הראשונים״ לתקן ולבטל לפי שעה אפילו הלכות תורה, אם יש בכך חשבון רחב. הכל ״כדי להחזיר רבים לדת או להציל רבים מישראל מלהיכשל בדברים אחרים, עושין לפי מה שצריכה השעה״. ומן הסתם יש שחולקים על רמב״ם זה ועל השימוש הרחב כל כך שעשה בכלל ״חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה״ והמאיר עינינו יבורך. ראו דברינו עת לעשות לה׳ הפרו תורתך במגילת רות.

[21] והוא ממשיך שם וקובע שאפשר גם לכפות על דין זה: ״ואם אינו רוצה להשתדל בהצלתה בחילול שבת, כופין אותו. והוא הדין אם אינה בתו אלא בת או בן איש אחר, אע״פ שאינו קרובו ויש יכולת בידו להשתדל במצוה זו, אע״פ שהוא ספק אם יציל כופין אותו להשתדל בכל מה שאפשר, אפילו בעשיית מלאכות גמורות אם יצטרך להן״. שולחן ערוך הרב (ר׳ שניאור זלמן, בעל התניא, האדמו״ר הזקן מייסד חסידות חב״ד) אינו חורג מהלכות שבת כמו הרמב״ם, אבל חורג מפיקוח נפש פיסי מיידי ל״פיקוח נפש״ רוחני וארוך טווח. מותר לחלל את השבת כדי למנוע התרחקות של יהודי מעם ישראל, אם זה מה שימנע זאת. חלל עליו שבת אחת, כדי שיחזור לעמו ומשפחתו וישמור שבתות ומצוות רבות אחרות ויחיה חיים יהודים (שולחן ערוך הרב, בעל התניא, נחבש בעצמו פעמיים בבית סוהר רוסי וחווה על בשרו ריחוק מחיי קהילה יהודית). אגב, הקטע האחרון בדברי שולחן ערוך הרב, אשר מופיע בסוגריים, נראה קצת תמוה. וכי יש ספק בהצלת פיקוח נפש של ילדים קטנים משום שעדיין אינם בני מצווה? האם הוא רוצה לומר שהכלל של וחי בהם לא שייך בקטנים, רק הכלל של ״חלל עליו שבת אחת שכשיגדל ישמור שבתות הרבה״? (ראו דברינו בסוגריים בהערה 16 לעיל בנושא הצלת עובר בשבת). ושוב, המאיר עינינו יבורך.

[22] הסעיף בשולחן ערוך עליו מדבר ביאור הלכה זה, קובע שגם אם ברור שהאדם שנפגע לא יחיה זמן רב, אלא רק ״לפי שעה״, יש להצילו בשבת. ראו שם.

[23] הנימוק של ״חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה״, או גם מצוות רבות אחרות, ובכלל יחזור לחיים יהודים – אינו הנימוק המרכזי. זה רעיון יפה, אך לא עיקר ההלכה, מסביר ביאור הלכה. נחזור ונקרא בעיון את הגמרא במסכת יומא בה פתחנו. כאשר ר׳ יהודה בר׳ שמואל דוחה את כל נימוקי התנאים מדוע מחללים שבת מפני פיקוח נפש, ומעמיד כנגדם את הכלל של ״וחי בהם״ – החיים כערך עליון, הוא מציב עקרון שונה. הצלת חיים איננה צריכה שום נימוק וחשבונות של רווח והפסד, מינוס ופלוס,

מסכת יומא דף לה עמוד ב – הצלת הלל שקפא בשלג[24]

תנו רבנן: עני ועשיר ורשע באין לדין, לעני אומרים לו: מפני מה לא עסקת בתורה? אם אומר: עני הייתי וטרוד במזונותי אומרים לו: כלום עני היית יותר מהלל? אמרו עליו על הלל הזקן שבכל יום ויום היה עושה ומשתכר בטרפעיק.[25] חציו היה נותן לשומר בית המדרש, וחציו לפרנסתו ולפרנסת אנשי ביתו. פעם אחת לא מצא להשתכר, ולא הניחו שומר בית המדרש להיכנס.[26] עלה ונתלה וישב על פי ארובה כדי שישמע דברי אלהים חיים מפי שמעיה ואבטליון. אמרו: אותו היום ערב שבת היה, ותקופת טבת היתה, וירד עליו שלג מן השמים. כשעלה עמוד השחר[27] אמר לו שמעיה לאבטליון: אבטליון אחי! בכל יום הבית מאיר, והיום אפל, שמא יום המעונן הוא? הציצו עיניהן וראו דמות אדם בארובה. עלו ומצאו עליו רום שלש אמות שלג. פרקוהו, והרחיצוהו, וסיכוהו, והושיבוהו כנגד המדורה. אמרו: ראוי זה לחלל עליו את השבת.[28]

מסכת סנהדרין דף עד עמוד א – דין רודף בשבת?

תניא, רבי שמעון בן יוחי אומר: העובד עבודה זרה ניתן להצילו בנפשו מקל וחומר: ומה פגם הדיוט ניתן להצילו בנפשו, פגם גבוה לא כל שכן? ... תניא, רבי אלעזר ברבי שמעון אומר: המחלל את השבת ניתן להצילו בנפשו. סבר לה כאבוה דאמר עונשין מן הדין, ואתיא שבת בחילול חילול מעבודה זרה.[29]

שבת שלום
מחלקי המים

מים אחרונים: בכיוון הפוך לגמרי: ייתכן שלאחר שנקבעו שלוש ההלכות של ייהרג ואל יעבור רצה מי שרצה להוסיף את 'שבת החמורה' ונדחה בשל כל המקורות הנ"ל שפיקוח נפש דוחה שבת. וצריך את הכלל "חלל עליו שבת אחת וכו' " ולא מספיק הכלל "וחי בהם", שהרי יש כבר שלושה יוצאים מכלל זה וצריך נימוק מיוחד למה שבת החמורה לא תצטרף. (סמך לשבת שהיא בדרגת שלוש העברות החמורות של ייהרג ולא יעבור: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים, ניתן למצוא בסנהדרין פרק ח משנה ז במקרים שמותר או אסור להרוג את הרודף). אבל נראה יותר הכיוון שהלכנו בו. היינו, ששבת קדמה ואח"כ הצטרפו כל שאר המצוות ונשארו רק שלוש שעליהם יש למסור את הנפש. ונשאיר את המשך הדיון לבעלי תריסין בהלכה ונישאר באגדה.

כמה מצוות עוד יצליח לקיים, כגון שתחלל אחת ותרוויח הרבה. אפילו אם החולה או מי שבסכנה לא יספיק לקיים שום מצווה נוספת, לא שבת נוספת ולא להגיד "שמע ישראל" – מצילים. הרמב"ם יכול לקחת את הכלל של "חלל עליו שבת אחת" למחוזות חדשים ומפליגים. אבל לעניין הצלת חיים, יאמר לו החפץ חיים (מחבר ביאור הלכה ומשנה ברורה), אין זה אלא "קישוט". הנימוק ההלכתי המרכזי היה ונשאר: "וחי בהם" – קדושת החיים. איש חפץ חיים. אולי זו הסיבה שרבא אומר בגמרא יומא שהנימוק של רב יהודה בשם שמואל הוא פלפל חריף ועדיף מכולם.

[24] נסיים באגדתא וסיפור מעשה נאה וידוע שאולי יש בו גם השלכות להלכה ולדרך גיבושה.

[25] שם של מטבע קטנה ששוויה חצי דינר (דינר = זוז) או רבע שקל. מקור המילה הוא מיוונית.

[26] נראה שהכניסה הסלקטיבית לבית המדרש, שמוכרת אולי יותר מהסיפור של רבן גמליאל שלא הניח להכניס לבית המדרש מי שאין תוכו כברו (ברכות כח ע"א), הייתה קיימת כבר בימי שמעיה ואבטליון. ועוד, שכאן זה כסף ושם זו דרישה ערכית.

[27] בבוקר שבת למחרת כשחזרו ללמוד. בסוף הלימוד (והתפילה) בערב שבת הלכו כולם לביתם לעשות קידוש ולקיים סעודת שבת והלל נשאר קפוא על גג בית המדרש.

[28] פרשני התלמוד, ראשונים ואחרונים, התקשו במשפט המסכם: "ראוי זה לחלל עליו את השבת", שהרי על כל אדם מישראל מחללים את השבת ומה בכלל הייתה כאן ההתלבטות, הרי פשיטא שפיקוח נפש ואפילו פיקוח איבר אחד (שיקפא חו"ח) מחללים את השבת! היו שתירצו שאולי שמעיה ואבטליון שקלו אם מספיק לחממו בבגדים ולהימנע מהדלקת אש, להסתפק באיסורי דרבנן ולא לעבור על איסור תורה ו"ראוי זה" היא קביעה טכנית-עובדתית-רפואית שמציינת את מצבו הקשה של הלל ולא הלכתית-ערכית (חשוקי חמד על הדף שם). והיו שטענו שהלל פשע בכך שהביא על עצמו את המצב הזה ונחשב כמי שביקש לאבד עצמו לדעת שעליו יש ספק אם מחללים את השבת (אור גדול הלכות יסודי התורה פרק ה) ואז נאלצו להסביר מדוע הלל כן ושאר אדם לא. ראו דיון מפורט בילקוט יוסף שבת ד שכט לרב יצחק יוסף, בנו של הרב עובדיה ז"ל, וכן בשו"ת חלקת יעקב אורח חיים קנה, שו"ת ציץ אליעזר חלק ח סימן טו ועוד. ולנו נראה שכאן, בזמן שמעיה ואבטליון שהוא קדום לכל המקורות שהבאנו לעיל, נתחדשה ההלכה שמחללים את השבת מפני פיקוח נפש והביטוי "ראוי זה" הוא במשמעות דומה ל"חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה". ומשם הורחבה לכל שאר מצוות עשה ולא תעשה שבתורה, חוץ משלוש לא תעשה, בעזרת הכלל: "וחי בהם". ועדיין נשאר "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה" בתור נימוק ורציונל. ואין לשאול מכללי ההלכה המאוחרים עם כל פרטי דיניהם על תקופת שמעיה ואבטליון שהיו מראשוני אנשי הכנסת הגדולה וממעצבי ההלכה הפרושית.

[29] חשבנו לסיים בדבר אגדה וקפצה לנו ההלכה. נראה שגם מקטע זה שבגמרא סנהדרין ניתן ללמוד שלשבת היה דין מיוחד, לפחות בדיון בבית המדרש ולשיטת רבי שמעון בר יוחאי ורבי אלעזר בנו (שלא התקבלה להלכה). קטע זה הדן בהלכות רודף, נמצא בסמוך לדיון על שלוש העבירות שעליהן נמנו וגמרו בעליית בית נתזה שרק הן ב"ייהרג ואל יעבור". המשותף לשני דינים אלה הוא הכלל 'ניתן להצילו בנפשו' – נפשו של מי שעומד לעבור את העבירה החמורה - ויש למסור את הנפש (ומותר לפגוע בנפש) על מנת לא לעבור עליהם. הרעיון להקביל את שבת לעבודה זרה בדין רודף מעלה את ההקבלה המתבקשת גם בדין ייהרג ואל יעבור ומחזק את ההשערה שלשבת היה, בשלב מסוים, דין מיוחד שהצריך את דיון התנאים בגמרא יומא: "מנין לפיקוח נפש שדוחה את השבת". אח"כ בא הדין הכללי של "וחי בהם" וצמצום מסירות הנפש רק לשלוש עבירות של ייהרג ולא יעבור, שהוא ברובו, דיון של אמוראים.